

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА

УДК 343.13

ПРО ПРАВОЗАХИСНИЙ МЕХАНІЗМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Дмитро КАВУН,

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

SUMMARY

In article ratio between concepts «protection» and «legal assistance» of penal procedural law is analyzed, definition of concept «procedural human rights mechanism» is formulated and all its structural elements are opened, specific proposals on addition of existing Criminal Procedure Code of Ukraine are made. Given system analysis, author found that advocacy function has a clearly defined public, and concludes feasibility amendments to current legislation of Ukraine, namely Article 22 of CPC to consolidate Ukraine remedial function, giving it a general procedural meaning and power to oblige actors do it not only at request of stakeholders, but also on its own initiative in every case of infringement of their rights.

Key words: protection, legal assistance, procedural human rights mechanism, criminal proceedings, pre-judicial investigation, legal means.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано співвідношення між поняттями «захист» і «правозахист» у кримінальному процесуальному праві, сформульовано визначення поняття «процесуальний правозахисний механізм» та розкриті всі його структурні елементи, внесені конкретні пропозиції щодо внесення доповнень до діючого КПК України. З урахуванням системного аналізу автором встановлено, що правозахисна функція має чітко виражений публічний характер, а також робиться висновок про доцільність внесення змін до чинного законодавства України, а саме, закріпити статтею 22 КПК України правозахисну функцію, надавши їй загальнопроцесуального значення та зобов'язати владних суб'єктів виконувати її не лише за зверненням учасників процесу, а й за власною ініціативою у кожному випадку виявлення факту порушення їх прав.

Ключові слова: захист, правозахист, процесуальний правозахисний механізм, кримінальне провадження, досудове розслідування, правові засоби.

Постановка проблеми. Статтею 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України) законодавець зобов'язує всіх владних суб'єктів кримінального провадження здійснювати захист прав, свобод та законних інтересів учасників кримінальної процесуальної діяльності.

Термін «захист» тлумачиться як заступництво, покровительство [1, с. 668], тобто, як специфічна діяльність певних суб'єктів. У той же час цей термін неоднозначно трактується в різних галузях права. Його багатозначне тлумачення спостерігається й у межах кримінального процесуального права. Цим терміном визначаються поняття, які не збігаються ні за змістом, ні за своїм обсягом. Так, захистом визначається одна із основоположних (загально процесуальних) функцій, що стосується діяльності підозрюваного, обвинуваченого, його законного представника та захисника-адвоката, спрямованої на спростування або послаблення підозри чи обвинувачення. Крім того, цим терміном також визначається: захист потерпілого, щодо якого вчинене кримінальне правопорушення; відшкодування потерпілому шкоди, завданої цим правопорушенням; забезпечення безпеки учасникам процесу; одна із сторін кримінального провадження.

Шкода, що український законодавець не враховує слушних пропозицій вчених-процесуалістів щодо нагальної необхідності лексичного розмежування багатьох понять у кримінальному процесуальному законодавстві, продовжуючи терміном «захист» визначати не співпадаючі і навіть протилежні за формою і змістом види кримінальної процесуальної діяльності.

Актуальність теми. В наш час цій проблемі приділив значну увагу український вчений-правозна-

вець В.М. Юрчишин. Він аргументовано рекомендує кримінальну процесуальну діяльність підозрюваного, обвинуваченого, його законного представника і захисника-адвоката визначати «захисною», бо вона направлена на захист приватного інтересу, а способи її реалізації визначаються самими означеними учасниками кримінального провадження без будь-якого зовнішнього втручання. Кримінальну ж процесуальну діяльність владних суб'єктів кримінального провадження, які ведуть процес і виконують усі його завдання, направлену на відстоювання прав, свобод і законних інтересів потерпілого та інших учасників процесу, вищеозначений автор пропонує визначати «правозахисною», бо ця функція носить публічний характер і є виразом обов'язку держави перед людиною і громадянином, закріпленого ст. 3 Конституції України [2, с. 255].

Підтримуючи пропозицію В.М. Юрчишина, додамо, що правозахисна діяльність у всіх стадіях кримінального провадження виконується паралельно чітким колом владних суб'єктів, визначених КПК України. У досудовій стадії кримінального провадження – це слідчий, прокурор, слідчий суддя. Систему правозахисних засобів, з допомогою яких реалізується загальнодержавна правозахисна функція у сфері кримінального процесу, деякі автори визначають терміном «правозахисний механізм кримінального провадження» [3, с. 32; 4, с. 126–129].

Проте ця проблема ще не знайшла належного розв'язку в українській юридичній праці, хоч її актуальність є очевидною. Можна з упевненістю стверджувати, що вона перебуває на самому початку дослідницького руху. Тому важливість розкриття сутності і змісту поняття «кримінальний процесуальний правозахисний

механізм», яке є новітнім і недостатньо вивченим, не викликає ніяких сумнівів.

Мета. Внаслідок цього метою статті є розкриття сутності і змісту поняття «кримінальний процесуальний правозахисний механізм».

Виклад основного матеріалу. Е.Г. Лук'янова визначає означене поняття як динамічну систему правових засобів, за допомогою яких упорядковується діяльність державних органів з юрисдикційного застосування. Вона стверджує, що структура цього механізму складається із: норм процесуального права; юридичних фактів, що опосередковують правозахисні процесуальні відносини; процесуальної форми діяльності [5, с. 162–166].

Український учений-правознавець О.Ф. Фатхутдінова під процесуальним правозахисним механізмом розуміє сукупність взаємопов'язаних процесуальних засобів, які необхідні і достатні для виявлення і реалізації правозахисних правовідносин [6, с. 198].

Інший учений-правознавець України Т.В. Омельченко визначає процесуальний правозахисний механізм, як систему правових засобів, що гарантують певним учасникам кримінального провадження їхню активну участь у кримінальному процесі з метою реалізації, захисту і поновлення їхніх порушених суб'єктивних прав у встановленій процесуальній формі [7, с. 9].

Жодне з наведених у юридичній літературі визначень поняття «процесуальний правозахисний механізм» не є повним і досконалим. По-перше, всі автори не вказують конкретних суб'єктів процесуальної діяльності, на яких лежить державно-правовий обов'язок із забезпечення прав, свобод і законних інтересів потерпілого та інших учасників цього виду державної діяльності, бо правові правозахисні засоби не можуть самореалізовуватися. Їх повинні виконувати визначені законом владні суб'єкти, діючі у конкретній стадії кримінального провадження. По-друге, одні автори під правовими засобами розуміють лише повноваження окремих учасників процесу, а інші повноваження – разом із формами та методами їх реалізації.

Враховуючи сферу соціальної практики, в якій діють владні суб'єкти кримінального провадження, терміну «процесуальний правозахисний механізм» можна надати такого визначення: «процесуальний правозахисний механізм – це система владних суб'єктів, діючих у конкретній стадії кримінального провадження, які в межах наданої їм законом компетенції активно використовують увесь арсенал правових засобів (повноваження, форми та методи їх реалізації) для відновлення прав, свобод і законних інтересів жертви кримінального правопорушення, а також забезпечення прав усіх інших учасників, допущених чи залучених до кримінальної процесуальної діяльності».

Екстраполяція загальних положень у сфері юридичної діяльності на кримінальний процес дає можливість стверджувати, що змістовними структурними компонентами кримінальної процесуальної правозахисної діяльності є владний суб'єкт, мета, правовий засіб і результат, які перебувають у певному взаємозв'язку та взаємозалежності. Схематично цей ряд повинен виглядати так: владний суб'єкт – мета (ціль) – правовий засіб – результат.

Правильно відзначав ще у 1972 році Д.А. Керімов, що «без правових засобів цілі нереальні, нездійсненні, так само, як і за відсутності цілей існуючі правові засоби не призводять до будь-якого результату» [8, с. 381]. Робота процесуального правозахисного механізму у кримінальному провадженні це і єдине цілісне явище,

і діяльність владних суб'єктів, як окремих його ланок (елементів). Тому завжди слід визначати діяльнісний підхід до вирішення цієї проблеми.

Характерною ознакою процесуального правозахисного механізму, наприклад, у стадії досудового розслідування, є спільна спрямованість правозахисної діяльності всіх владних суб'єктів кримінального провадження на забезпечення, в першу чергу, прав жертви кримінального правопорушення (потерпілого), а також прав інших учасників цієї стадії процесу. Ось чому правозахисна діяльність кожного владного суб'єкта може розглядатися ізольовано лише з певною долею умовності.

Слід враховувати й таку закономірність – чим стабільнішим є кримінальне процесуальне законодавство, тим вище рівень правозахисної діяльності як окремого владного суб'єкта досудового розслідування, так і всього процесуального правозахисного механізму цієї стадії процесу в цілому. Порушення пропорцій і зв'язків між правозахисною діяльністю владних суб'єктів досудового розслідування призводить до дестабілізації процесуального правозахисного механізму.

Важливою складовою означеного механізму є правова компетентність владних суб'єктів, діючих у конкретній стадії кримінального провадження; система їх юридичних знань; навичок; вмінь; активність у реалізації правозахисних норм тощо [9, с. 158].

В принципі правозахисна діяльність владних суб'єктів кримінального провадження представляє собою загальнодержавну правозахисну публічну функцію, визначену ст. 3 Конституції України, яка реалізується всіма його владними суб'єктами у специфічній кримінальній процесуальній формі. Правозахисна функція є додатковою (допоміжною) до загальнопроцесуальних (основоположних) кримінальних процесуальних функцій, визначених ч. 2 ст. 22 КПК України. Похідний характер цієї функції ні в якому разі не дає підстав для ствердження про її меншу важливість і значущість для кримінального провадження, а лише вказує на регулювання відносно вузької сфери кримінальних процесуальних відносин і означає менший обсяг фактичної діяльності владних суб'єктів порівняно з реалізацією ними основоположних їх кримінальних процесуальних функцій.

Висновки. Правозахисна функція має чітко виражений публічний характер, оскільки аналіз норм КПК України 2012 року вказує на сувору настанову на державний елемент (фактор) у кримінальній процесуальній правозахисній діяльності, обумовлений вимогами ст. 3 Конституції України. Було б доцільним на рівні з визначенням перед владними суб'єктами кримінального провадження ст. 2 КПК України публічним правозахисним завданням закріпити статтею 22 КПК України ще й правозахисну функцію, надавши їй загальнопроцесуального значення та зобов'язати владних суб'єктів виконувати її не лише за зверненням учасників процесу, а й за власною ініціативою у кожному випадку виявлення факту порушення їх прав. Одного ж визначення процесуальної правозахисної діяльності, як різновиду загальнодержавного забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, без закріплення цієї функції у КПК України для ефективного виконання визначеного ст. 2 КПК України правозахисного завдання ще не достатньо.

Зазначені теоретичні підходи до розкриття змісту процесуальної правозахисної діяльності у кримінальному провадженні та системи процесуального правозахисного механізму її забезпечення є лише однією з спроб вирішення цієї актуальної проблеми, оскільки глибокому її аналізу ще не приділено належної уваги в літературі з кримінальної процесуальної діяльності.

Список використаної літератури:

1. Даль В.И. Толковый словарь живого русского языка. Т.1. / В.И. Даль. – М.: Русский язык, 1981. – 699 с.
2. Юрчишин В.М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці: монографія / В.М.Юрчишин. – Чернівці: видавничий дім «Родовід», 2013. – 308 с.
3. Коомбаев А.А. Право потерпевшего на обжалование процессуальных действий и решений в досудебных стадиях уголовного судопроизводства / А.А. Коомбаев. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 176 с.
4. Лапкін А.В. Механізм забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України / А.В. Лапкін // Збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених і здобувачів / За ред. А.П. Гетьмана. – Х.: НЮАУ ім. Я. Мудрого, 2010. – С. 126–129.
5. Лукьянова Е.В. Теория процессуального права / Е.В. Лукьянова. – М., 2003. – 320 с.
6. Фатхутдінова О.Ф. Теоретико-правові проблеми юридичного процесу: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О.Ф. Фатхутдінова. – К., 2000. – 210 с.
7. Омельченко Т.В. Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Т.В. Омельченко. – Х., 2004. – 19 с.
8. Керимов Д.А. Философские проблемы права / Д.А. Керимов. – М.: «Мысль», 1972. – 480 с.
9. Данильченко Ю.Б. Організаційно-правові основи кадрової роботи в органах прокуратури України: монографія / Ю.Б. Данильченко. – Х.: Золота миля. – 2015. – 400 с.

